

М.: Правда, 1991. – 608 с.

7. Всемирная энциклопедия: Философия XX века / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ; Минск: Современный литератор, 2002. – 976 с.

8. Гальцева П.А. Очерки русской утопической мысли XX века. – М.: Наука, 1991. – 208 с.

Юрій Тишкун

Національний університет “Львівська політехніка”

ІСТОРИОГРАФІЯ “ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ”: НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

α Тишкун Ю., 2006

Розглядаються позиції вчених, що аналізують явища “Помаранчевої революції” 2004 р. в Україні. Обґрунтовується висновок, що “Помаранчева революція” засвідчила політичне значення руху добровільних громад, а також перспективність розвитку громадянського суспільства в нашій країні.

In the article viewed the wide circle of scholarly positions dedicated to the analysis of “Orange revolution” phenomenon in Ukraine. The conclusion is proved, that the “Orange revolution” manifests the political significance of voluntary community movement, and perspectives of civil society development in our country.

Актуальність роботи. Події президентської виборчої кампанії 2004 р., які отримали публіцистичну назву “Помаранчева революція”, засвідчують появу в Україні нової тенденції до активного й всебічного опрацювання проблематики громадянського суспільства, що має особливе значення для поступового і поетапного формування в країні демократичного політичного режиму. Обґрунтування наукової вартості значного кола доступних широкому загалу джерел, дотичних до історії і теорії “Помаранчевої революції”, сприятиме активному апробуванню на рівні науки головних цінностей громадянського суспільства, а також їх подальшому засвоєнню в масовій свідомості.

Міра дослідженості матеріалу. Сучасні дослідження свідчать про те, що проблема громадянського суспільства викликає великий інтерес у представників українського суспільствознавства. Серед авторитетних дослідників проблеми загалом насамперед відзначимо Антоніну Колодій та Романа Шпорлюка [6; 15]. Окремі питання розвитку громадянського суспільства висвітлені Володимиром Полохалом, який розробив концепцію “негромадянського суспільства” [13]. Події “Помаранчевої революції” значною мірою активізували пошуки на цьому принципово новому напрямі наукової громадськості, призвівши до проведення десятків заходів*, які й висвітлили позитивне ставлення їх учасників до “Помаранчевої революції”, а також виходу в світ актуальних публікацій, які потребують системного опрацювання.

Мета роботи – дослідити рух громад в Україні. Сформулювати конкретні завдання: 1) проаналізувати “Помаранчеву революцію” як етап розвитку громадянського суспільства в нашій країні; 2) визначити роль інститутів громадянського суспільства в період кампанії виборів Президента України 2004 р.; 3) обґрунтувати перспективи розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні, враховуючи події “Помаранчевої революції”.

Об’єктом дослідження виступає стан та напрям процесу суспільної самоорганізації як підвалини громадянського суспільства. **Предметом дослідження** є соціокультурна еволюція та інтерпретація концепту “громадянське суспільство”.

Виклад основного матеріалу. Події “Помаранчевої революції” вже стали частиною новітньої історії України, однак це політичне явище продовжує активно впливати на події українського суспільного життя. Сучасні науковці дотримуються двох протилежних підходів у дослідженні зазначеної проблеми – конспіративного і громадянського [7, с. 7].

“Громадянський” підхід, поширений передусім в колах наших дослідників (його також поділяють західні

та окремі російські дослідники), ґрунтується на оцінці, що події 2004 р. – це громадянська революція, результат консолідації та самоорганізації людей, які усвідомили необхідність захисту своїх громадянських інтересів. Так, директор Інституту глобальних стратегій Вадим Карасьов вважає, що українська Помаранчева революція цілком вписується в революційну матрицю: це – складовий елемент революційного процесу становлення ліберального капіталізму та представницької демократії в світі. “Майдан” є новою формою громадянського суспільства [8, с. 40, 46]. На думку експерта-політолога Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ Володимира Кулика, який тлумачить “революцію як радикальну зміну”, остання демонструє, наскільки “радикально змінилося громадянське суспільство... Якщо навіть нічого більше революційного немає, то це вже революція” [Цит. за: 7, 8].

Водночас викладені оцінки українських аналітиків феномена “помаранчевих” подій містять непросте запитання: за якими параметрами ситуація листопада–грудня 2004 р. узгоджується з поняттям “революції”, і до якого типу революцій її віднести. Адже класичне трактування терміна “революція” передбачає, що в цей період обов’язково повинні мати місце докорінний переворот у соціальному та політичному ладі, а також різкий перехід суспільства з одного якісного стану в інший. В цьому зв’язку український економіст Анатолій Гальчинський висловлює думку про наявність соціальної революції, яка є “докорінним якісним переворотом у житті суспільства, який веде (підкреслення наше – Ю. Т.) не лише до зміни влади, але й до ліквідації віджилого і утвердження нового, прогресивного суспільного устрою” [3, с. 6]. Історик, доцент Українського католицького університету Олександр Зайцев, трактуючи згадані події як революцію, зводить її зміст виключно до масового руху протесту, що викликав зміну політичної влади [5, с. 1]. Водночас, відзначаючи розбіжність оцінок окремих вітчизняних та зарубіжних дослідників з цього приводу, варто відмітити, що частина авторів (Анатолій Гальчинський, Олександр Зайцев, заступник директора Інституту історії НАНУ Станіслав Кульчицький) вбачають у подіях 2004 р. продовження української “Революції на граніті” 1991 р. [3; 5; 7]. Також побутує позиція (представлена політологом, першим заступником директора Національного інституту стратегічних досліджень Олександром Литвиненком), за якою українську “Помаранчеву революцію” разом з іншими подібними виступами останніх років (в Грузії, Сербії) слід віднести до процесів, які відбуваються в православних країнах поствізантійського кола [9, с. 19–20].

Іншу групу становлять прихильники поміркованішого погляду на досліджувані події. Так, на думку представника Буковинського політологічного центру Ігоря Буркута, “...за ті 17 днів... соціальний і політичний лад в Україні ніби й не змінився” [1, с. 28]; російський дослідник, доцент Європейського університету (Санкт-Петербург) Володимир Гельман зазначає, що наслідком масової мобілізації українських громадян “...стало зовсім не повалення політичного режиму, а його мирна трансформація, визнана усіма учасниками подій, тобто це швидше реформа, ніж революція” [4, с. 36]. Інший росіянин – професор, редактор громадсько-політичного журналу “Альтернативи” Олександр Бузгалін розглядає “Помаранчеву революцію” як таку, що має лише “деякі ознаки (обмеженої буржуазно-демократичної – Ю.Т.) політичної революції” [2, с. 46].

На нашу думку, суперечливі сутнісні ознаки, якими дослідники характеризують події 2004 р.: елементи революції (накопичення надзвичайно гострих суперечностей напередодні президентських виборів 2004 р.; швидкий перебіг головної історичної події; обвальний характер суспільно-політичних змін; стихійність масового політичного руху, який врешті-решт привів до влади нові політичні сили; максимальна гострота політичної боротьби між провладними та опозиційними політичними елітами), і, водночас, намагання учасників діяти в межах права в процесі проголошення вимог проведення корінних змін у складі правлячої еліти загалом, однак залишаючи незмінною політичну систему країни, уможливають розглядати події 2004 р. поряд з подіями “оксамитових революцій” кінця 1980-х років в Польщі, Угорщині, Чехо-Словаччині, Болгарії, Східній Німеччині. Окрім подібності політичних трансформацій в Україні та країнах Східної Європи, нашу країну єднає з цим регіоном подібність історичної генези громадянського суспільства [6, с. 76–77, 163–164; 15, с. 82–83].

В рамках другого (“конспіративного”) підходу, представленого здебільшого неукраїнськими дослідниками, науковий директор Інституту права і публічної політики Російської Федерації Володимир Пастухов (а також інші російські дослідники) називає “Помаранчеву революцію” месіанським прагненням Заходу поширювати демократію. Що водночас має за мету “поставити на місце” Росію [11, с. 31–33] (вказавши політичній еліті Росії роль цієї держави в ієрархії нового світового порядку, збудованого США), шляхом “втягнення” України в поле своїх геостратегічних інтересів [12, с. 150–151].

Тому, аналізуючи феномен “Помаранчевої революції” в світлі концепту громадянського суспільства, слід насамперед підкреслити його політичну спрямованість, визначену протистоянням останнього державі. Це дає

зможу нам розглядати події в Україні в 2004 р. як ситуацію, в якій інститути громадянського суспільства демонструють спроможність вплинути на створення потужної опозиції чинній владі шляхом організації і проведення масових протестів проти фальсифікації виборів. Як наслідок, впливові неурядові організації опинились в опозиції до чинної влади.

Водночас деякі українські дослідники (кандидат філософських наук Віктор Степаненко), відзначаючи роль численних професійних НДО (“Пора”, “За чисту Україну”, “Знаю як” тощо) у “підготовці революційного ґрунту та запуску механізмів громадянської мобілізації”, підкреслюють, що не варто зводити події 2004 р. виключно до “революції неурядових організацій”. По-перше, тому що Україна відзначається незначними показниками членства громадян в добровільних асоціаціях (понад 80 % українців все ще не належать до жодної асоціації) [14, с. 49–51]. По-друге, тому що пересічних українців, яких досі характеризувала пасивність щодо участі в русі добровільних громад, відзначила масова підтримка подій листопада–грудня 2004 р. Останній чинник дає підставу окремим дослідникам (Анатолій Гальчинський, Віктор Степаненко) говорити про формування в Україні політичної нації і громадянського суспільства, хоча зовсім недавно незначна активність українців у відстоюванні своїх прав давала підстави деяким нашим аналітикам (народний депутат Володимир Полохало) називати середнього українця “основою негромадянського суспільства” [13, с. 33, 35, 37].

Отже, у 2004 р. низка об’єктивних чинників зумовила вихід широких мас українських громадян на вулиці, а також структуризацію соціального середовища “рушій” революції. Розглянемо їх трактування сучасною наукою.

На думку Віктора Степаненка, окрім масового незадоволення людей владою та станом справ у країні, причинами виходу сотень тисяч українців на вулиці стали важливі позитивні зміни, які дослідник інтерпретує як “приватизація свідомості”. Йдеться про “розвиток цінності особистості та приватного, формування особистісних орієнтацій на індивідуалізм та опори на власні сили”. Наслідком такого розвитку і стало формування в Україні автономного індивіда (людини, яка створила себе сама), типового для розвинутого громадянського суспільства західного зразка. Наступним вагомим чинником, на думку цього аналітика, стало створення наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. низки індивідуальних орієнтацій позаекономічної природи – “постматеріальних” цінностей. Що і виявлялось в усвідомленні громадянами України важливості своїх політичних прав та свобод, дефіцит яких “сприймався більшістю респондентів більш актуально, ніж відсутність можливості придбання найнеобхідніших продуктів”. Наступною, але не менш важливою “передреволюційною” зміною, яка відслідковується в Україні з часу парламентських виборів 2002 р., дослідник вважає втрату інститутом держави контролю над громадською думкою українців. Зазначений та інші чинники (незадоволення українців чинною владою, формування “постматеріальних” цінностей та індивідуальних орієнтацій) не могли подіяти самі по собі. Адже лише 6 % респондентів, опитаних соціологами перед президентськими виборами 2004 р. в Україні, засвідчували готовність до активних дій проти влади. Відповідь на питання: Чому люди вийшли на вулиці? дослідник знаходить у “...формуванні довіри один до одного та у взаємній солідарності” “простих українців”, що визначається потенціалом соціального капіталу, основою формування зрілого громадянського суспільства в кожному політичному суспільстві [14, с. 52].

Натомість окремі дослідники наголошують на значенні політичної ролі у “революції” окремих соціальних прошарків, асоційованих з середнім класом. Так, Анатолій Гальчинський відзначає “...дещо несподіване: основним носієм психічної енергії, яка вивела на Майдан тисячі людей, виявився середній клас... Мається на увазі насамперед енергетичний потенціал не лише представників малого і середнього бізнесу, а й технічної, наукової та творчої інтелігенції, менеджерів виробництва і навіть окремих категорій держслужбовців...” [3, с. 30]. Цей аналітик особливо виділяє роль молоді як двигуна революції: “... насамперед молодь, що фактично виросла в роки незалежності, і є реальним носієм нового світогляду, своєю участю в революції сформувала її критичну масу” [3, с. 39].

Однак найважливішим питанням, яке породила “Помаранчева революція”, вважаємо її подальший вплив на розбудову інститутів громадянського суспільства в Україні. Принагідно зазначимо, що з широкого спектра розглянутих матеріалів, що розглядають цю подію (значна частина з них залишилася за межами цієї розвідки), проблемі громадянського суспільства в Україні в контексті “революції” присвячено лише декілька позицій. При цьому прихильники “революції” є помірковано-оптимістичними стосовно перспектив громадянського суспільства після 2004 р., хоча й відзначають, що інститути громадянського суспільства і надалі повинні бути в опозиції стосовно держави. Тоді, як противники зазначеної “революції” вважають, що структури громадянського суспільства в “помаранчевих” областях неспроможні опонувати державі, а в “синьо-білих” областях формування інститутів громадянського суспільства є ускладненим.

Висновки. Отже, незважаючи на те, що наукове дослідження подій “Помаранчевої революції” лише починається, наша політична наука вже зробила вагомий внесок в справу розв’язання актуальних політичних завдань, оскільки “революція” продовжує впливати на політичний процес в Україні. Розглядаючи матеріали, присвячені перспективам громадянського суспільства після “Помаранчевої революції”, також необхідно наголосити на тому, що ця тема загалом залишається малоопрацьованою; системно нею займається обмежена кількість (переважно молодих) дослідників, які вивчали проблеми громадянського суспільства в Україні ще до “революції”. Принагідно зазначимо, що окремі дослідники, полярно оцінюючи саму “революцію”, відштовхуються при аналізі її впливу на громадянське суспільство від концепції соціального капіталу, яка лише нещодавно потрапила в центр уваги політологів і соціологів.

Опрацьовані нами розвідки українських і зарубіжних вчених засвідчують існування відмінних методологічних підходів щодо аналізу природи, рушійних сил і наслідків “революції”. Водночас праці авторів, які досліджували події “Помаранчевої революції”, можна класифікувати так. Першу групу становлять ідейні прихильники “помаранчевих” подій (в Україні та на Заході), і меншою мірою демократично налаштовані дослідники в Росії, які намагаються розкрити відмінності в розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні та в інших пострадянських країнах, визначаючи перспективи трансформації українського громадянського суспільства виключно з погляду на наші національні особливості.

До другої групи слід віднести матеріали противників зазначеної “революції” (українських і російських), які відстоюють таку позицію: держава є цінністю, вищою за “вигадані Америкю” універсальні права людини, спрямовані на підірив єдності східно-слов’янських держав. У цю групу також входять окремі групи “лівих” в країнах Заходу, які опонують гегемонії США в східноєвропейському регіоні. Значення висновків представників цієї групи полягає в тому, що в них розкриваються взаємозв’язки українського “третього сектору” із асоціаціями і державними структурами США та європейських країн, визначено як замовники “помаранчевих”. Водночас зроблено наголос на проблемах громадянського суспільства в Україні, розвиток якого прихильники “революції” схильні переоцінювати.

Аналізуючи “революцію-2004”, необхідно зазначити, що в цей час в опозицію до держави стала переважна частина інститутів громадянського суспільства: громадська думка, органи місцевого самоврядування, значна частина асоціацій – церква, партії, громадські організації, профспілки та ЗМІ. Активну участь в “революційних” подіях продемонстрували представники середнього класу, а також пов’язані з іноземними громадськими організаціями і рухами мережеві структури громадянського суспільства в Україні. Зняття перешкод для реалізації інтересів середнього класу, переосмислення ролі “третього сектору” в країні, розширення сфери публічності сприятиме активному розвитку громадянського суспільства.

Перспективності останнього загрожують дві обставини. По-перше, цілком реальним є повторення ситуації початку 1990-х років, коли спалах громадянської активності змінився розчаруванням і апатією громадян. По-друге, з порядку денного не зійшли антагоністичні суперечності з драгливих питань – мови, зовнішньополітичних орієнтацій, державного устрою, які приглушувались владою перед тим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буркут І. Революція чи політична технологія // Буковинський журнал. – 2005. – №1. – С. 28–45.
2. Бузгалін А. Майдан: народная революция или... // Свободная мысль-XXI. – 2005. – №2 (1552). – С. 35–47.
3. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.
4. Гельман В. Уроки українського // ПОЛІС. – 2005. – №1. – С. 36–49.
5. Зайцев О. Політичні сили України: від виборів до виборів // Ukraina na przelomie / Україна на переломі. 100 dni prezydenta Wiktora Juszczeki, Przemysl, 17–18 maja 2005 r. – С. 1–13.
6. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: Монографія. – Львів: “Червона Калина”. – 2002. – 276 с.
7. Кульчицький С. Помаранчева революція. – К.: Генеза, 2005. – 368 с.
8. Карасьов В. Український політичний процес у європейському контексті // Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти: Матеріали конференції, Львів, 12 лютого 2005 року. / Упоряд. А. Романюк, Л. Скочилас. – Львів: ЦПД, 2005. – С. 40–47.
9. Литвиненко А. “Оранжевая революция”: причины, характер и результаты / “Оранжевая революция”. Украинская версия: Сборник / Сост. М.Б. Погребинский. – М.: Издательство “Европа”, 2005. – С. 17–28.
10. Литвиненко О. Тінь візантійського орла // Віче. – 2005. – №1. – С. 73–75.

11. Пастухов В. *Украина не с Россией. Причины и последствия стратегических просчетов российской политики по отношению к Украине* // ПОЛИС. – 2005. – №1. – С. 25–35.
12. Полянников Т., Прокопов Г. *Синдром “цветных революций”* // Свободная мысль-XXI. – 2005. – № 6 (1556). – С. 148–160.
13. Полохало В. *“Середній” українець – соціальна основа негромадянського суспільства* // Політична думка. – 1999. – №6. – С. 30–42.
14. Степаненко В. *Українське громадянське суспільство. “Помаранчева” стадія становлення* // Віче. – 2005. – №2. – С. 49–55.
15. Шпорлюк Р. *Досліджуючи драму історії, або національні шляхи до сучасності* // Політична думка. – 1991. – №2. – С. 79–87.

УДК 32.116

Ян Чайковський

Львівський національний університету імені Івана Франка

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ТЕОРІЯ ТА МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ

α Чайковський Я., 2006

Розглянуто лінгвістичні та філософські теорії, що лягли в основу досліджень політичного дискурсу, і представлено основні напрямки дискурс-аналізу: теорія влади Мішеля Фуко (Michel Foucault), політичного дискурсу як ідеології Теу А. ван Дейка (Teun A. van Dijk), як політичної практики David W. Johnson and Roger T. Johnson, як теорія гегемонії та соціального розвитку Ернесто Лакло (Ernesto Laclau) і Шанталь Муфф (Chantal Mouff).

The linguistic and philosophical theories, on which the research of political discourse is based, are viewed in this article. There are main-streams of discourse-analysis, such as theory of power by Mishel Fucout, critical political discourse by Teun A. van Dijk, political discourse as political practice by David W. Johnson and Roger T. Johnson, the theory of hegemony and social development by Ernesto Laclau and Chantal Mouff, in this article.

Політичний дискурс як термін політичної науки ще не до кінця окреслений. Поняття дискурс не повністю відокремлене від сфери лінгвістики і навіть соціологи використовують це слово (дискурс – Я.Ч.) як лінгвістичну категорію. Не менш багатозначним виступає і поняття політичний, що саме чітко і не виділилося до кінця з-поміж інших суміжних понять та прагне втягнути у власні виміри навіть ті, що традиційно не вважалися їй підвладними. Саме тому політичний дискурс як комбінація двох багатозначних понять у різних авторів (авторів, що перебувають у різних традиціях дослідження) отримує різні визначення.

Завданням роботи є визначення підходів до аналізу політичного дискурсу. Предметом дослідження є теорії політичного дискурсу. Об'єктом дослідження є теорія і практика дослідження політичного дискурсу. Теорії дискурс-аналізу дали змогу побачити особливі елементи і взаємозв'язки між ними в політичному житті, що унеможливлювали створити інші методології дослідження. Вже протягом тривалого часу їх застосовують для аналізу політичної дійсності і в американській, європейській та російській політичній науці. Застосування цих методів для політичної дійсності в Україні дасть можливість глибше проаналізувати проблеми сутності влади і в Україні.

Проблема політичного дискурсу постала як реакція на необхідність узагальнення, чи хоча б як спроба пошуку спільних точок у величезному розмаїтті протягом часу існування дослідження політики. Це завдання ставив перед собою Мішель Фуко, пишучи “Археологію знання”, для дисциплін “чиї кордони дуже розмиті, а зміст украй невизначений – в історії ідеї, науки, думки або пізнання” [5, с. 328]. Його праця стала підставою для поширеного використання дискурсу для дослідження політичних явищ у працях Celso Alvarez-Сбссамо, Mary Karen Dahl, Elena Mihas, Saul Newman, David W. Johnson і Roger T. Johnson, Jules Townshend, В.З. Демьянкова, А.Н. Баранова, William e. Connolly та ін.

Політичний дискурс окрім видимих, на перший погляд, позитивних наслідків для дослідження політичних явищ – можливості взаємного використання різних методологічних підходів, максимального залучення досліджень суміжних наук (психології, соціології, лінгвістики), надання можливості окреслення об'єкта дослідження, поставив також багато питань, що потребують вирішення: зокрема проблеми виділення з-під